

A Nemzet és Biztonság körkérdése

Van-e energiafegyvere Oroszországnak?

Az elmúlt néhány év során egyre inkább teret nyert, hogy az energia-biztonság a nemzetközi biztonsági tanulmányok szerves része. A Nemzet és Biztonság szerkesztősége az alábbi körkérdéssel fordult a magyar energiabiztonsággal és energiapolitikával foglalkozó szakemberekhez: van-e energiafegyvere Oroszországnak vagy nincs? Ha van, kivel szemben (FÁK-országok, a közép-kelet-európai országok, Európa stb.) és milyen hatékonysággal használta, illetve használhatja Oroszország? Ha nincs, miért kezelhetik többen mégis létezőként?

Deák András György, a Magyar Külügyi Intézet tudományos munkatársa

Az energia nyilván stratégiai termék, nem kockacukor. Vannak esetek, amikor nem csak pénzt kérnek érte. Csakúgy, mint a technológiák vagy a tőke kereskedelmekor, kiterjedtek lehetnek az alkualapok. A nyugati világban senki sem botránkozik meg azon, ha a Valutaalap egy kölcsönért cserébe költségvetési és szociális követeléseket támaszt, reformintézkedéseket ír elő. Hasonló filozófiák csírája az OPEC-dokumentumokban is fellelhető: a „drága olaj a fejlettség ára” szlogen és a fogyasztók benzinre kivetett jövedéki adóinak csökkenése, mint ajánlás nem áll messze a Valutaalap logikájától. Ha abba a helyzetbe jutottál, hogy nem tudsz valami fontosat máshonnan beszerezni, magadra vess! Adós fizess! Ez önmagában nem jelent „energiafegyverkezést”, pusztán az iparág logikájának része. Ilyenkor az energia a szenvedő fél szempontjából persze „fegyvernek látszó tárgy”. Az ukránok nem haboznak csillagászati árat kérni a tranzitért, mert megkerülhetetlenek. Az EU egyoldalúan vezet be környezetvédelmi stan-

dardokat, tervez meg gázipari liberalizációs csomagokat, mert az oroszok úgysem tudnak máshova exportálni. Miért tenne másképp Moszkva? Amennyiben azt reméljük, hogy Oroszország nem fog egyre növekvő mértékben élni ezzel a lehetőséggel, keserű csalódás érhet minket. Többek közt minket, magyarokat is.

Ehhez képest igazi „energetikai háborúk” folyamatosan dúltak és dúlnak. Alig volt arab–izraeli háború, hogy ne lett volna valamilyen bojkott. Az Egyesült Államok például most sem engedélyezi olaj- és gázipari technológiák Iránnak történő eladását. Ha így értelmezzük az energiafegyvert, Oroszország még mindig a béke szigete. A posztszovjet árháborúk, csapelzárások, de még a Mažeikiu Nafta litván finomító esete is csip-csup ügy a világban lezajló hasonló konfliktusokhoz képest. Ha az a kérdés, számíthatunk-e ilyen típusú nagyarányú konfrontációra, nem tudom. Nagyon-nagyon ritka, hogy artikulált politikaként valaki nagymértékben leállítson exportkapacitásokat. Ma nem mutatható ki ilyen törekvés Oroszországban. Persze megtehetik, de ezt a kérdést nincs értelme túlzottan boncolgatni, mert nem a racionális döntések halmazának része. Nem javí-

taná, hanem rontaná az orosz keresletbiztonságot. Sokkal inkább érdekes és elemezhető az a kérdés, hogy kimutatható-e Oroszországban olyan folyamat, ami a többi termelővel, adott esetben az OPEC-kel való együttműködés erősítését célozza.

Használva az OPEC-analógiát, mellyel jól példázható a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a Nyugattal való olajipari konfrontáció folyamata, tehetünk pár fontos megállapítást.

1. Az OPEC, mint kartell akkor vált hatékonyrá, amikor a globális olajmérlegben szűkös kínálati viszonyok jöttek létre. Moszadek iráni olaját az ötvenes években a világ még nélkülözni tudta – az angol-szász bojkottba bele is bukott. De a hetvenes évek elejére a kínálati piac keresletivé alakult, lehetővé téve az 1973-as olajválságot. Ma az energiapiacok még vészterhesebb idők elé néznek, ezért Moszkva számára a lehetőség – legalábbis az olaj piacán – adott.

2. Az OPEC-államok egyik fő törekvése saját olajtermelésük nacionalizálása volt. Ez a feladat Oroszország esetében kevésbé aktuális, minthogy az energiaparba sosem engedték be túlzott mértékben a külföldi tőkét. A hetvenes évek másik célkitűzése, az árak érdemi megemelése szintén nem indokol a mainál artikuláltabb politikát, hiszen az OPEC már csinálja ezt. Ehhez felzárkózni csak az árak radikális csökkenése esetén érdemes, mint ez a nyolcvanas évek második felében történt. Tehát az „energiafegyverkezés” gazdasági motívumai gyengébbek, mint a legtöbb OPEC-államban harminc-negyven évvel ezelőtt. Amennyiben az európai piacokon nem alakul ki valamilyen, az orosz érdekeket érdemben sértő állapot, ezek az ösztönzők előreláthatólag nem lesznek meghatározóak. Ellenkező esetben – csakúgy, mint 1959-ben Venezueláé az amerikai

olajimport-kvóta egyoldalú bevezetésére válaszul – Moszkva magatartása is lehet radikális.

3. Politikai értelemben az OPEC arab államait összekovácsoló cél, Izrael és Amerika megbüntetése és ellehetetlenítése az orosz esetben hiányzik. A Nyugat-ellenesség filozófiai és közéleti fundamentuma azonban létezik és egyre erősebb. Továbbá az orosz nagyhatalmiság eszközökért kiált, és a termelői kooperáció erősítése csábító gondolat lehet egy feltörekvő nagyhatalom fejében. Ezért nyilván mindent el fognak követni azért, hogy politikai és diplomáciai szinten úgy tegyenek, mintha ez a lehetőség kézzelfogható közelségben lenne. Az orosz rendszerben azonban még mindig jócskán vannak olyan „vadkapitalista fékek”, amelyek miatt egy érdemi, a termelők közötti koordinációt megvalósító politika pénzügyi és belpolitikai költségei nagyon jelentősek lehetnek Oroszországban. A fő kihívás Oroszországban tehát nem az „energiafegyver” léte. Ennek bevetése jelentős következményekkel jár, kis valószínűségű esemény. Sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a rossz ágazati politikákból, a belső gazdasági ösztönzők hiányából és a gyenge koordinációból fakadóan Moszkva nem lesz képes a remélt vagy akár a vállalt mértékben sem hozzájárulni Európa jövődi energiaellátásához. A Nyugat és Oroszország közti politikai és üzleti bizalom utóbbi időben felgyorsult romlása egyelőre tehát nem igazán az „energiafegyver” bevetésének valószínűségét növeli, hanem egyfajta „energiaméregként” lebénítja azt a kevés mechanizmust is, amellyel az európaiak vagy a velük együttműködőbb orosz szereplők ezt az exportdinamikát szeretnék újra felpörgetni. Ez nem annyira artikulált fenyegetés, hanem sodródással vegyes moszkvai óvatosság, a „keveseb-

bet, de drágábban” politika választása a bizonytalan helyzetben. Éppen ezért egyelőre nem az OPEC-es forgatókönyv a valószínű. Ott és akkor bő évtizednyi termelői frusztráció vezetett az 1973-as eseményekhez. Ennek kipattanása csak a Nyugatot érte váratlanul. Itt és most egy hosszú, bizalmatlansággal és civódásokkal teli orosz–európai energetikai periódus elé nézünk. Akinek ez jólesik, persze nevezze „orosz energiafegyvernek”.

Hegedűs Miklós,
a GKI Energiakutató és Tanácsadó Kft.
ügyvezető igazgatója

Sok hűhó semmiért

A Nabucco és a Déli Áramlat körüli származó EU-szerencsétlenkedés és a programokkal összefüggő hazai méltatlan politikai csatározás talán mindennél ékeesebben bizonyítja egyrészt az EU felemás helyzetét, kompetenciájának teljes hiányát, másrészt azt, hogy a hazai pártok olyan kérdésekben csapnak össze, folytatnak elvi – de külpolitikai szempontokat sem nélkülöző – vitát, amelynek eldöntésében Magyarország aligha játszhat meghatározó szerepet.

Ami egyértelmű, hogy az egyetlen forrásra és lényegében egyetlen vezetékre kiépült hazai gázellátás az ellátásbiztonság szempontjából enyhén szólva sem ideális eset, különös tekintettel a gáznak a hazai energiaellátásban játszott kitüntetett szerepére. Így minden olyan felvetés, törekvés, amely a többszörös függőség, kitétség lazítására irányul, mind szélesebb politikai, mind gazdasági szempontból kívánatos.

Ismét csak elméletileg abban aligha lehet vita, hogy a több vezetékre alapozó földgázszállítás jelentősen növelheti az el-

látásbiztonságot, és gyengíti a vezetékekkel érintett országok, gyakran nem gazdasági indíttatású érdekérvényesítését. A felmerült három vezeték, a Nabucco, a Déli Áramlat és az Északi Áramlat létjogosultságát nemcsak az ellátásbiztonság csupán gazdaságilag nagyon nehezen értékelhető szempontjai indokolhatják, hanem az is, hogy 2030-ig az EU földgázigénye a prognózisok szerint mintegy 30 százalékkal növekszik, miközben a térség földgáz-kitermelése minden valószínűség szerint visszaesik. Nehezen képzelhető el tehát, hogy a mostani 165–170 milliárd köbméteres orosz import közel 100 milliárddal ne növekedjen. Figyelembe véve a jelenlegi vezetékek meglehetősen leromlott állapotát, alapos felújításra váró jellegét, a tervezett vezetékek igazából nem egymással versenyeznek, hanem együtt szolgáltatathatják a politikai és gazdasági érdekeket egyesítő ellátásbiztonságot.

A gazdasági szempontokat csak áttételesen tartalmazó, olykor azokkal szemben jelentkező politikai megközelítések ütközőpontja igazából nem is a három vezeték indokoltsága körül alakult ki, bár bizonyos európai és hazai politikai körök a Nabucco kontra Déli Áramlat szembeállításakor úgy vélik, hogy az képviseli az európai álláspontot, aki a Nabucco pártján van, aki pedig a Déli Áramlatot preferálja, az a Gazprom áruhájában jelentkező orosz medve karjai közé vágyik. Az ilyen megközelítés komolytalan, vizsgálatra sem érdemes.

Formálisan a vezetékekkel kapcsolatos eddigi EU-, de legfőképpen az amerikai és a hazai, alapvetően politikai indíttatású vita lényege azonban gyakran nyersen kimondva, máskor burkolt utalásként az utóbbi években – a megdrágult energia-hordozók gazdasági bázisán – felerősödött orosz politikai és gazdasági szerephez való viszony. A nyugati demokráciák-

tól sok vonatkozásban eltérő, az energia-szektorban is meghatározó állami tulajdonlás ugyanis kézenfekvő lehetőségeket kínál arra, hogy az energiaexportot politikai eszközként, jelen esetben külpolitikai célok érdekében használják.

Nem vitatva az ilyen összekapcsolódás lehetőségét és az ebből fakadó kihívásokat, a kérdés az EU és különösen Magyarország számára mégiscsak úgy vetődik fel, hogy a következő két évtizedben van-e racionális, gazdaságilag versenyképes helyettesítési lehetőség az orosz források megbízható és tartós kiváltására. Reális megítélések szerint ilyen lehetőség nem igazán kínálkozik. Ami talán remélhető, hogy erőteljesebb energia-politikai célkövetéssel a jelenlegi orosz függőség csak szerény mértékben növekszik.

Megítélésem szerint a jövőbeni orosz függőség nem annyira a források diverzifikációjával gyengíthető, hanem mindenekelőtt a térség energiafelhasználási hatékonyságának növelésével, a különböző energiahordozók súlyának, szerepének célszerű megválasztásával. Magyarország példáján szemlélítve 2030-ig évi 3,5–4 százalékos gazdasági növekedést feltételezve csupán évi 0,4–0,5 százalékos teljes energiaigény-növekedés valószínűsíthető. A várható földgáz-igényeket igazából az dönti el, hogy a villamosenergia-szektor milyen mértékben támaszkodik továbbra is a földgázra. Amennyiben például atom-, lignit- és megújuló forrásokra épülnek, vagy az import erőteljesen növekszik, akkor hosszabb távú tekintésben Magyarországon nincs érdemleges földgázigény-növekedés. Nem is beszélve arról, ha az EU által szorgalmazott 20 százalékos hatékonyságjavulás és a húsz százalékos megújító arány teljesülne, akkor a földgázigény határozottan csökkeni fog. Igazából az EU-ban éppen úgy, mint nálunk, az orosz import-kitétség a térség belső földgáztermelésének visszaesése miatt növekszik,

feltéve, ha a földgáztermelés csökkenését a már említett energiahordozókkal nem vagyunk képesek helyettesíteni.

Mindezeket csak annak jelzésére írom, hogy a sokak által veszélyesnek minősülő orosz „nyomulás” súlya és intenzitása az EU és benne Magyarország számára a jövőben nem eleve adott: nagymértékben a követendő energiapolitikától és annak eredményességétől függ. A gazdasági racionalitás következetes érvényesítése és ennek alapján az ellátásbiztonság elősegítésének alapfeltétele, semmi mással nem helyettesíthető mozgatója a valós nemzetgazdasági ráfordításokat tükröző energiaárak érvényesítése. A mostani helyzetben az ilyen árpolitika talán fájdalmas és súlyos szociális következményekkel járhat, de a racionális energiaszerkezet és hatékonyság javítása az ellátásbiztonság legfontosabb feltétele.

Ami a Nabucco kontra Déli Áramlat szembeállítását és az ezzel kapcsolatos vitát illeti, a betáplálható gáz kitermelése igazából mindkét esetben meglehetősen bizonytalan. A Nabucco indítása óta kérdéses – és érdemi változás ebben a tekintetben nincs –, hogy ki, melyik ország fog földgázt betáplálni a vezetékbe. Elvileg ugyan a térségben jelentős földgázkészlet van, de a jelenlegi és vélhetően a közeljövőbeli kitermelése meglehetősen szerény, s ami egyáltalán mozgósítható, az is orosz közvetítéssel jut el a fogyasztókhoz. Az ellátásbiztonság szempontjából érthetetlen, hogy olyan térségből szeretnénk az orosz forrásokat helyettesíteni, az EU ellátásbiztonságát növelni, amely jelenleg a világ politikailag, társadalmilag és legfőképpen gazdaságilag legképlékenyebb térsége. A demokratikus intézményrendszer és a piacgazdaság meghonosítása a térségben igen kívánatos ugyan, de közeli eredményekkel aligha kecsegtet. A térség Amerikától és az EU-tól nagyon messze, Oroszországhoz azonban

nagyon közel van. Egyébként a Déli Áramlat forrásoldala is igen bizonytalan, valószínűleg a Kaszpi-tenger körüli országok termeléséből tevődik majd össze. Igazából tehát a Nabucco sem szolgálja az annyira áhított forrásdiverzifikációt.

Amerikában, az EU-ban és nálunk a ki nem mondott politikai, külpolitikai törekvésekkel együtt az ügyszó méltatlan vita folyik a Nabucco és a Déli Áramlat körül, amely az alapvető geopolitikai realitásokat sem veszi számba. Ennek ellenére különösebb veszélyeket nem hordoz a Nabucco fölmagasztalása, ugyanis – ha egyáltalán sor kerül rá – az első pénzügyi megmérettetésen elbukik. Magyar szempontból a Nabucco nemcsak a betáplálás, a finanszírozhatóság, hanem a Déli Áramlathoz hasonlóan az igények oldaláról is kérdéses, importföldgáz-igényünk 2030-ig ugyanis a jelenlegit alig meghaladóan növekszik, esetleg még jelentősen csökkenhet is.

Végezetül naivitás az is, hogy a közép-ázsiai térségből Európa olcsóbban juthat gázhoz. A kőolajbeszerzés napjainkban meglehetősen diverzifikált, ugyanakkor többé-kevésbé egységes árak érvényesülnek, mivel globális termékről van szó. A kőolaj- és a földgázárak között az utóbbi évtizedben kialakult viszony a következő évtizedben sem változik: az energiahordozók árcentruma minden valószínűség szerint a kőolaj ára marad, miközben valószínűleg erősödnek a földgáz világpiacon árainak kialakulását segítő folyamatok.

Ludvig Zsuzsa, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetnek tudományos főmunkatársa

Az orosz „energiafegyver” fogalma szorosan tapad az Európán belül évtizedekkel korábban kialakult energetikai függőségek

kérdésköréhez, ha úgy tetszik, ez Európa keleti, közép-keleti részén a „szovjet örökség” része, következménye. Közismert, hogy a Szovjetunió volt a közép-kelet-európai egykori szocialista országok elsődleges, nem egy esetben kizárólagos szénhidrogén-szállítója. Erre egy monumentális infrastruktúra épült rá, amely – megterhelve az orosz tranzitmonopóliummal – a mai napig meghatározó tényező ezen országok szénhidrogén-beszerzéseiben. A szovjet olaj és gáz „bősége” – párosulva a relatíve kedvező beszerzési árakkal – számos esetben vezetett olyan gazdaság-szerkezeti megoldásokhoz, mint például az energiamixben mutatkozó szélsőségek, vagy a lakossági fogyasztás túlzó mértékű átállítása földgázra. Hasonló a helyzetük a nem kifejezetten szénhidrogén-termelő szovjet utódállamoknak (pl. Ukrajna, Fehéroroszország). Mindehhez jön azon nyugat-európai országok sora, amelyek az olcsó, ráadásul az utóbbi időkig megbízhatóan érkező szovjet energiára szintén rákaptak, s nemzetgazdasági szinten is jelentős arányban szereztek be szovjet olajat vagy éppen gázt már a hatvanas-hetvenes évektől kezdődően. Ezek az előzményei, gyökerei annak, hogy ma Oroszország „energiafegyvert” vethet be. S nagyjából ez az az országkör is, amelynek esetében erről szó lehet. Igaz, a bevethető fegyver erejében – többnyire a kialakult függőség szintjének megfelelően – nem kicsik a különbségek.

A korábbi gyakorlat szerint Oroszország a szovjet utódállamok körében (beleértve a Baltikumot) használta energiafegyverét gazdasági (érdekérvényesítési) céllal, vagy részben politikai megfontolásokból („büntető” áremelési vagy tranzitszerep-visszafogási szándék), a stabilan fizető nyugat- és közép-kelet-európai partnereivel szemben (egy egyedi, pusztán gazdasági jellegű né-

met olajügy kivételével) direkt módon egyáltalán nem. Az infrastrukturális összetartozás okán közvetve viszont ez utóbbiak is érintettek lettek. Az Európai Unión belül meglévő szélsőséges különbségek azonban az Oroszországhoz viszonyulás tekintetében egyre inkább átléphetik ezt a korábbi határvonalat, s mivel az infrastruktúra számos országot köt egybe, ez a helyzet a posztszovjet térségen és a célzott országkörön túl is fenyegetést jelenthet.

Energiafegyveren általában a csapelzárás lehetőségét értjük. Fontos tudni, hogy a csapelzárás a szovjet utódállamok körében az érdekérvényesítés nem ritkán használt eszköze, s Oroszországon kívül más energiatermelő posztszovjet országok gyakorlatában is megtalálható. (2005 elején például Törkmenisztán állította le gázszállításait Ukrajnába és Oroszországba áremelési célzattal.)

A csapelzárás mellett az energiafegyver fogalomhoz tartozóként kezelhetjük azt a gyakorlatot is, amikor Oroszország az általa eladott energia árát önkényesen és drasztikusan megemeli. Ebben a kérdésben már mindenképpen érdemes különbséget tennünk a földgáz és a kőolaj között, mivel a földgáznak (még) nincs kialakult világszertei ára. Az eladott gáz ára, illetve az annak növelésére tett kísérlet a tapasztalatok szerint nem kismértékben függ például Oroszország politikai kapcsolatainak alakulásától az adott országgal, míg a kőolaj esetében a beszerzések egyrészt könnyebben átirányíthatók, másrészt az árak is többé-kevésbé adottak. Az árfegyver (amely adott esetben direkt csapelzárásba torkollhat) közvetlenül elsősorban Oroszország posztszovjet vásárlóit érinti, ahol Moszkva egyre határozottabban igyekszik közelíteni árait a többi piacéhoz. Itt ez a fegyver önmagában is igen komoly nemzetgazdasági kihívást jelenthet, míg

Európa többi, előre ismert árformula alapján fizető országában ez kevésbé releváns probléma.

A posztszovjet térségen belüli árfeszültségek jelenleg és várhatóan középtávon közvetett módon mégis kihatnak a távolabbi vevőkre is, amennyiben az árvíta eldurvul. Valójában középtávon ez jelenti az egyik legnagyobb kihívást. Mindaddig, amíg a posztszovjet árak nem stabilizálódnak valahol a „normális árak” körül, például úgy, hogy hasonló árformulák alapján képzik őket, mint az európai uniós államokban, s amíg fennmarad az orosz tranzitmonopólium is, ezek a feszültségek potenciális fenyegetést jelentenek Európa távolabbi részein is. A folyamat ennek a feszültségnek a felszámolására elindult, azonban korántsem ígérkezik könnyűnek vagy gyorsnak. (Ukrajna esetében például az eddigi éves gyakorlat helyett tíz évre szóló megállapodás szabályozná a tranzitárakról leválasztott gázárakat.) Adott esetben energiafegyverként értelmezhető az is, ha egy ország számára gazdaságilag létfontosságú tranzitáló vagy finomítói szerepének hirtelen megtörését célozza az orosz magatartás.

Az orosz „energiafegyver” létező fenyegetés, azonban azt is figyelembe kell venni, hogy bizonyos mértékben visszafelé is elsülhet. Olyan elleneszközök kiépítését idézheti elő, illetve gyorsíthatja meg, amelyek csökkentik az orosz energiaszállító szerep jelentőségét, következésképpen az orosz fegyver ereje gyengül. Ilyen „ellenfegyverek” kialakítása a mai Európai Unióban intenzíven folyik (energiahatékonyság kérdésköre, megújuló energia előtérbe kerülése, néhol energiamixmódosítási törekvések stb.). Orosz szempontból az egyik legfontosabb közülük a forrásdiverzifikációs törekvések megerősödése. A Nabucco gázvezeték körüli ne-

hézsek azonban világosan rámutatnak ennek az elleneszköznek a korlátaira. Ráadásul az igazi gond az, hogy míg az orosz fegyver rövid távon, sőt akár azonnal is bevethető, az európai elleneszközök zöme (a tárolókapacitások erősítését és talán a hatékonysági kérdéseket kivéve) csak hosszú távon lesz képes hatni. Nem mindegy azonban, hogy a köztes időszak hogyan telik: folytonos csatározással, egymásra mutogatással, orosz részről időnként a fegyver felvillantásával, vagy a közös érdekek talaján együttműködésben. Ebből a szempontból igen károsnak tűnnek a túlzó, indulatos, gyakran kívülről (például az Amerikai Egyesült Államokból) jövő riogatások az orosz energiafegyverrel kapcsolatban.

Az „energiafegyver” egy puhább változataként fogható fel, amikor Oroszország az ázsiai felvevőpiacok felé fordulással „fenyegeti meg” Európát. Ez azonban reálisan orosz oldalon is csak hosszú távú lehetőség, ráadásul nem is nagy valószínűségű scenárió. Az ázsiai piacok felé történő orosz nyitás jobbára egyszerű piacdiverzifikációként értékelhető magatartás, amely mögött természetesen meghúzódhatnak politikai megfontolások is: az Európával kialakult kölcsönös függés mértéke ugyanis orosz oldalon is túl erősnek mutatkozik.

Érdekes momentum, hogy a gyakran fenyegető, ellenséges orosz diplomáciai retorika mellett vannak orosz részről is olyan megnyilvánulások, leginkább egyes elemzői körökben, illetve az elit bizonyos részeiben, amelyek óva intenek az orosz „energiafegyver” bevetésétől, mondván, hogy az okozott bizalomhiány összességében többet árt Oroszországnak, mint amekkora a rövid távon elérhető esetleges gazdasági vagy politikai haszon.

Mire számíthatunk? Leginkább arra, hogy Oroszország (illetve a Gazprom) a

fegyver bevetésével óvatosan fog bánni, s szándékosan nem ássa alá (tovább) a bizalmat maga iránt. Elsősorban a poszt-szovjet térségen belüli kisebb villongásokkal, legfeljebb rövid szállítási kimaradásokkal, áremelési törekvésekkel számolnunk kell, de tartós energia-visszatartás orosz részről nem várható. Mindez azonban erősen függ az Oroszország és a poszt-szovjet tranzitországok közötti kapcsolatok alakulásától is! Nem véletlen, hogy új infrastrukturális terveiben Moszkva e problematikus országok kikerülésére, szerepük csökkentésére törekszik. Ez jelzi egyben azt is, hogy a számára problémás kelet-európai (esetleg néhány közép-kelet-európai) országon túl Oroszország stabil és fontos vásárlójaként tekint Európára a jövőben is.

Orbán Anita külpolitikai szakértő, a Demokratikus Átalakulásért Intézet (ICDT) igazgatóhelyettese

Oroszországnak természetesen van energiafegyvere. Használata azonban az Európai Unió és a NATO határain belül lényegesen nagyobb körültekintést igényel Moszkva részéről, mint azt sokan feltételezik. Ezen körültekintésnek része az, hogy magának az energiának befolyásszerzésre történő felhasználását hihetően kell tudni tagadni ahhoz, hogy egyáltalán hatékony lehessen. Ennek megfelelően mindaddig, amíg Moszkva a saját maga szempontjából okosan él ezzel a lehetőséggel (ez a feltétel azért nem mindig teljesül), lesznek olyanok, akik tagadják a jelenség létét is.

E rövid írásnak nem célja, hogy listát adjon mindazon esetekről, amikor energia-vállalatait felhasználva Moszkva politikai befolyást próbált szerezni. Az ezzel kapcsolatos tények széles körben ismerete-

sek, nemcsak újságcikkek, hanem tanulmányok és könyvek is születtek róluk. Ehelyett inkább arra törekszem, hogy bemutassam, mit tesz Oroszország annak érdekében, hogy a régió energiatülszórását növelje, és így saját hatalmi pozícióját a régióban erősítse.

Moszkva a NATO keleti irányú bővítésére mindig is ellenségesen tekintett. Mivel azonban ezt diplomáciai eszközökkel nem sikerült megállítania, az 1990-es évek közepén új stratégiát alakított ki, ami az atlanti katonai szövetség ellensúlyozására orosz gazdasági expanziót irányzott elő a régióban. E stratégia logikus folyamata volt, hogy Vlagyimir Putyin a Gazpromot néhány évvel ezelőtt az orosz külpolitika alapvető eszközének nevezte.

Amikor szóba kerül az energiafegyver kérdése, a legtöbben azonnal csapeldzárásra asszociálnak. Pedig elsősorban nem erről van szó. A csapeldzárás pusztán a legextrémebb és legvalószínűtlenebb példája mindazon kényszerítő eszközöknek, amelyekkel egy monopolhelyzetben lévő szolgáltató élhet. Ennek az extrém eszköznek a használata rendszerint még a szolgáltatónak sem érdeke, különösen nem a földgáz esetében, ahol a csővezetékek évtizedekre összekötik az eladót és a vevőt, így az eladó is függ a vevőtől. Ráadásul a csapeldzárás üzenetet küld a szállító összes vevőjének, és ezzel hasonlóan extrém reakciókra – például drága diverzifikációra – indíthatja őket. Az energiafegyver sokkal inkább olyan eszközöket jelent, amelyekkel a monopolszállító úgy él, hogy közben hihetően tagadhatja annak politikai motivációját. Példa erre a technikai okokra hivatkozó, az energiaszállítás ideiglenes lassulását vagy felfüggesztését eredményező rendkívüli karbantartás, amire nemegyszer akkor került sor, amikor Moszkvának éppen komoly vitája volt valamelyik kelet-közép-eu-

rópai vevőjével. Médiahír nincs, az ok látzólag technikai, mégis érteni kell. Az energiafegyver a csapeldzárásnál sokkal komplexebb jelenség.

Oroszország nyugatra irányuló csővezeték-hálózatának elsődleges célja gazdasági: az orosz szénhidrogéneknek a legfontosabb nyugat-európai vevőkhöz, Németországba és Olaszországba való eljuttatása. Az Oroszországot legfontosabb vevőivel összekötő csővezetékeknek azonban szükségszerűen keresztezniük kell a közép-kelet-európai régiót. Az ebből fakadó kölcsönös függés minimalizálása és egyoldalú függéssé alakítása azonban már nagyon is politikai eszközöket igényel.

A vezetékekkel kapcsolatos orosz stratégia három pillérré épül: minden tranzitország megkerülhetővé tételére, a közép-kelet-európai országok diverzifikációs kísérleteinek megakadályozására, és a csővezetékek útvonala mentén a legfontosabb energiaipari vállalatok és eszközök feletti ellenőrzés megszerzésére.

Minden tranzitállam képes arra, hogy megállítsa a földgázt. Ez a lehetőség Oroszországot vagy legnagyobb vevőit kiszolgáltatottá teszi olyan országokkal szemben, amelyek más szempontból kifejezetten gyengék. A kölcsönös függőség elsősorban a földgáz esetében jelentkezik, mert az olaj jól szállítható vasúton és tankerben is, és így a szállító és a vevő nincs annyira egymáshoz kötve. Ezt a függést hivatott csökkenteni az az orosz törekvés, hogy minden egyes tranzitállam megkerülhető legyen.

Ez a törekvése számos esetben látványosan tetten érhető. A Gazprom az 1990-es évek végén vetette fel az ún. rendszer közötti vezeték építésének tervét. Ez a Jamal és a Testvériség vezetékeket kötötte volna össze Lengyelország és Szlovákia területén áthaladva, azzal a nyilvánva-

lő, bár ki nem mondott céllal, hogy Ukrajna mint tranzitország teljes mértékben megkerülhető legyen. A kezdeményezés végül elbukott. 2000 márciusában a Gazprom mind Szlovákiát, mind Lengyelországot megfenyegette, hogy vagy áldasukat adják a rendszer közötti vezetékre, vagy a Gazprom egy új vezetékét épít a Balti-tenger alatt. Ez – a későbbi Északi Áramlat –, perspektivikusan már nemcsak Ukrajnát, hanem Lengyelországot és részben Szlovákiát is megkerülhetővé teszi. Ukrajnával ellentétben Varsó és Pozsony sohasem fenyegetett a tranzit leállításával, és az orosz fél egyik országot sem vádolta a földgáz tranzitvezetékéből történő ellopásával sem. A fenyegetés egyértelműen stratégiai célzatú volt, és a kölcsönös helyett az egyoldalú függés kialakítását célozta.

A másik szempont az új csővezetékek útvonalának kiválasztásánál a közép-kelet-európai országok diverzifikálási kísérleteinek megakadályozása. Az elmúlt tizenöt évben, mihelyst ezen államok bármelyike egy plauzibilis alternatív vezeték ötletével állt elő, mindig megjelent egy jobbnak beállított orosz alternatíva. A Déli Áramlat – és korábban a Kék Áramlat – egyértelműen a Nabucco vezetékre érkezett válasz volt. Az Északi Áramlat akkor kapott lendületet, amikor felerősödtek a norvég–lengyel tárgyalások a két országot összekötő észak–déli irányú vezeték kiépítésére. A Kreml egyik legsikeresebb ilyen törekvése az Odessza–Brodí vezeték irányának megfordítása volt. A kőolajvezeték eredeti rendeltetése szerint kaszpi térségi kőolajat szállított volna Közép-Kelet-Európába, azaz alternatívát jelentett volna az orosz olaj számára. A Kreml nyomására azonban Ukrajna megfordította a vezeték folyásának irányát, és az jelenleg is orosz kőolajat szállít Odesszába.

A Gazprom és a nagy orosz olajvállalatok ezen kívül arra törekednek, hogy az új csővezetékek mentén minél több energiaipari eszközt szerezzenek meg. A közép-kelet-európai energiaipar legfontosabb eszközei feletti ellenőrzés megszerzése a régió monopóliumhelyzetben lévő szállítója által jelentősen csökkentené ezen államok diverzifikálási lehetőségeit. A közvetlen tulajdonlás ugyanis az egyetlen eszköz, amivel valóban garantálható, hogy a szóban forgó vállalatok nem válnak az orosz energiaforrásoktól való diverzifikáció támaszaivá.

Az energiafegyverből származó hatalmi potenciál megtartására és erősítésére Oroszországnak világos stratégiája van. Az azonban, hogy ez a stratégia mennyire lesz sikeres, nemcsak Moszkván, hanem a régió is múlik. Amennyiben a közép-kelet-európai államok vezetői nem mérik fel az ezzel kapcsolatos orosz terveket, könnyen asszisztálhatnak az orosz energiafegyver megerősítéséhez.

Sz. Bíró Zoltán történész, Oroszország-szakértő, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

2006 elejétől, az emlékezetes orosz–ukrán gázcsörte napjaitól egyre gyakrabban találkozni azzal a véleménnyel mind az Oroszországgal foglalkozó szakértők, újságírók, mind pedig a nyugati politikusok széles körében, hogy Moszkva kezében új típusú nyomásgyakorló eszköz jelent meg, mégpedig az ún. energiafegyver. Kétségtelen, hogy Oroszország globális jelentőségű energiakészletekkel rendelkezik, különösen igaz ez földgázvagyonára. És miután a putyini kurzus a 2000-es évek elején nemcsak stabilizálta az ország belső helyzetét, de ezzel párhuzamosan – köz-

vetlenül és közvetetten – állami ellenőrzés alá vonta e jelentős készletek feletti rendelkezést is, minden arra vallott, hogy ezzel megteremtődtek a hatékony külpolitikai nyomásgyakorlás feltételei is.

De valóban erről lenne szó? Az erőforrások feletti hatékony kontroll visszaszerzése tehát egyben azt is jelentené, hogy Moszkva ennek birtokában immár nem csupán gazdasági, de politikai célokat is követ? És egyáltalán, mit is kell ebben az összefüggésben politikai célokon érteni? Az persze aligha vitatható, hogy számos orosz energetikai döntés politikai mérlegelés nyomán születik. Moszkva ilyen típusú elhatározásainál nyilván politikai szempontokat is figyelembe vesz. De miért probléma ez? Az EU országai is így tesznek, amikor politikai okokból is indokoltnak találják gázbeszerzésük diverzifikálását. De ahogyan az európai országok ilyen jellegű megfontolásai sem korlátozzák Oroszország politikai szuverenitását, úgy Moszkva hasonló eljárása sem csorbítja a tőle vásárlók szabadságát. Azt ugyanis felettébb nehéz lenne a vásárlói szuverenitás korlátozásának tekinteni, amikor orosz részről kijelentik, hogy az európai átlagárnál jóval alacsonyabb szinten nem hajlandók olajukat és gázukat eladni. Miért is kellene ezt tenniük? Melyik ország tenné meg ezt?

Aligha vitatja azt bárki is, hogy politikai döntés született, amikor 2005 végén Moszkva úgy határozott, ezentúl nem hajlandó Kijevnek 49 dollárért gázt eladni, miközben az európai piacokon a gáz ekkor már ennek négy-ötszöröséért kelt el.

Lehet, hogy nem volt éppenséggel szép és ízléses az a mód, ahogyan az új árat megpróbálták az ukránok „torkán lenyomni”, ám az a kijevi politika sem volt bölcs és előrelátó, amely nem számolt az ország radikális külpolitikai váltásának lehetséges

következményeivel. Miért gondolták Kijevben, hogy Oroszország kötelessége Ukrajnának az európai átlagár negyedéért-ötödéért gázt szállítani azok után, hogy az új „narancsos” vezetés éles fordulatot vett a Nyugat felé? Épp Kijevben ne tudták volna, hogy miért is volt oly jutányos az orosz gáz ára? Nagyon is tisztában voltak ezzel! Moszkva ugyanis éveken át nem tett mást, mint politikai lojalitást vásárolt Kijevnél. Nehéz lenne ugyanis mással magyarázni azt a különös „árgörbét”, amely a Szovjetunió felbomlását követő másfél évtized ukrainai orosz gázárát írja le. Ez a görbe az 1990-es évek második feléig együtt haladt a kelet-közép-európai országokban érvényesített orosz gázárakkal, mígnem az évtized végén a 90 dolláros szintről visszafordult az 50 dollár alattihoz. Vajon miért? Nyilván azért, mert Kijev politikai lojalitásának egy részét kiárusította. Érdekes módon a kis balti államok soha nem tettek ilyet. Mindig jóval drágábban vásárolták az energiát Oroszországtól, mint az egykori Szovjetunió területén képződött többi állam. Tették ezt azért, mert egy dologgal tisztában voltak: azzal, hogy a szuverenitásnak ára van.

Az tehát, hogy bizonyos politikai feltételek mellett egyes államok nem kapják továbbra is az európai átlagár töredékéért az energiát Oroszországtól, aligha tekinthető egy szuverén állam életébe történő politikai beavatkozásnak, még akkor sem, ha az erre vonatkozó moszkvai döntés nyilvánvaló módon politikai mérlegelés nyomán született. Politikai beavatkozássá, nyomásgyakorlássá mindez csak akkor válna, ha az eladás feltételül Moszkva olyan igényekkel lépne fel, amelyek az adott állam politikai közösségének döntési jogát, illetve szabadságát – részben vagy egészében – próbálná elvonni. Erre azonban egyelőre nem találni példát. A kelet-

közép-európai régió országaiban semmiképpen, de még a FÁK-térség tekintetében is nehéz lenne efféle moszkvai törekvést bizonyítani. Ez persze nem jelenti azt, hogy Oroszország ne lenne nehéz partner, csak éppen e „nehéz karakter” – lehet, hogy csak egyelőre – nem az államok szuverenitásának korlátozásában, hanem a felettből kemény ártárgyalásokban fejeződik ki.

De egyáltalán Moszkva akar és képes-e szuverenitást korlátozóan fellépni? Lehet, hogy akar, ám még ha akarna is, ennek sikeres megvalósítása felettből kétséges. Mindenekelőtt azért, mert Európa Oroszországgal szembeni kiszolgáltatottsága távolról sem korlátlan és egyoldalú. Moszkva számára – még ha ezt első pillantásra nehéz is hasonló erejű függésnek tekinteni – az európai piac legalább annyira fontos, mint amennyire fontos Európa számára Oroszország, mint szállító. Merthogy a teljes orosz kőolaj- és földgázexport 90 százaléka – ma és még jó ideig – Európába irányul. Ha pedig csak a földgázt nézzük, ez az arány – amennyiben Törökországot is az öreg kontinenshez soroljuk – száz százalékos. És ezen a helyzeten orosz részről sem könnyű változtatni. Ezeket a szállításokat ugyanis még középtávon sem egyszerű más piacok felé forgatni, kiváltképp egy olyan ország számára, ahol mindmáig egyetlen cseppnyi cseppfolyós gázt sem állítanak elő.

A már kitermelt gáz esetleges „visszatarthatásának” pedig komoly technológiai korlátai vannak. A földgáz ugyanis nem alkalmas olyan „stratégiai játékokra”, mint a kőolaj, mert tárolása távolról sem olyan egyszerű. Ha kijött a földből – már amennyiben Moszkva nem akar technogén katasztrófát kiprovokálni – legfeljebb csak négy-öt napig tartható az oroszországi vezetékrendszerben, miközben Európának

legalább 90 napra vannak tartalékai. (Igaz, ezek a tartalékok nem egyformán érhetőek el, vagyis ebből a szempontból is akadnak Európában jobban és kevésbé kiszolgáltatott államok. Ám aligha az oroszok „műve” és „bűne”, hogy máig nem épültek meg azok az észak-déli vezetékek, amelyek érdemben tudnának változtatni e helyzeten.)

De miért is tartaná vissza Oroszország európai energiaszállításait, ha bevételeinek döntő része épp az itt értékesített gázból és olajból származik? Ráadásul az orosz olajexportot illetően még az a fajta kivételes pozíció is hiányzik, ami gázpiaci helyzetét jellemzi. Moszkva hiába a világ második legjelentősebb olajkitermelője (2007-ben a napi kitermelés szintje elérte a 9,91 millió hordót), részesedése a világ kitermeléséből alig több mint 12 százalékos, tartalékait pedig még ennél is alacsonyabbra, a világkészletek legfeljebb 6,4, míg más források szerint kilenc százalékára becsülik. (A gáz esetében a tartalékok meghaladják a 27 százalékot!) Mivel pedig a kőolaj globális termék, amit számos helyen lehet beszerezni, és nem kevésbé számos módon és útvonalon lehet az európai fogyasztókhöz eljuttatni, Oroszország stratégiai értelemben akkor se tudná a kőolaj-szállítások visszatartásával Európát „megfogni”, ha akarná. Megtehetné ugyan, ám a totális bizalomvesztésen és némi átmeneti európai gondon túl aligha érne el vele bármit is. Nem beszélve arról, hogy komoly kutatók állítása szerint az orosz olajkitermelés 2007-ben már elért a csúcshoz. Ha pedig ez így van, akkor megkezdődik az a többnyire nem túl hosszú periódus, amelynek végén Oroszország maga is nettó olajimportőrré válik. Az ún. *Export Land Model* (ELM) alapján felvázolt leginkább valószínűnek tűnő prognózis szerint ez az „állapot” akár már

10–15 éven belül bekövetkezhet. Már csak ezért sem különösebben életszerű orosz energiaszarolással riogatni. Az efféle magatartás legfeljebb csak egy dologra lesz jó. Arra, hogy Moszkva – látva a vele szemben megmutatkozó erős és tartós bizalmatlanságot – egy idő után egyre komolyabban veszi majd az „ázsiai opciót”. De ez aligha lehet Európa érdeke, már amennyiben racionálisan gondolkodunk.

Szalay-Berzeviczy Gábor
parlamenti képviselő,
a Magyar Villamosenergia-ipari
Átviteli Rendszerirányító Zrt.
igazgatótanácsának tagja

Van-e energiafegyvere Oroszországnak vagy nincs? Oroszországnak természetesen piaci erőfölénye van az energetika területén európai szomszédaival, partnereivel szemben, amit hívhatunk akár energiafegyvernek is – még ha tán nincs is beélesítve, még ha legalábbis eddig komoly, krízist okozó mértékben nem használták is. Igaz, a hatás kedvéért ezt a fegyvert néha kiteszik az asztalra. Ezt a helyzetet hívhatjuk akár a piaci erőfölénnyel történő visszaélésnek is. (Ha mi tehetnénk ugyanezt, azt az adottságok kihasználásának neveznénk.)

Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy ez olyan fegyver, ami visszafelé is elszülhet. A ma Oroszországa maga is ezer pénzügyi, gazdasági, technológiai stb. szállal kötődik a globalizált világhoz, azaz a fegyverhasználat lehetősége nem egyirányú. Oroszországnak is szüksége van a piacaira, a világra.

Az OECD 2005. évi *World Energy Report*-jában közölt adatok szerint az EU–25-ök a globális földgáztermelés nyolc, fogyasztásának pedig 17,3 száza-

lékát adták, míg a tartalékok 1,9 százalékkal rendelkeztek – vagyis még meglévő kicsiny készleteiket is erőltetett ütemben termelik ki. Ugyanakkor Oroszország a világ tartalékainak 27 százalékkal rendelkezik 22 százalékos kitermelés és 15 százalékos fogyasztás mellett. Erről a tényről nem érdemes megfedkezni, még ha nem túl szívderítő is a számunkra. Igaz, hogy elvileg importforrásként szóba jöhetnének még a megkutatott készletek 41 százalékát birtokló közel-keleti országok is, de ez a lehetőség majd inkább a jövőben, az LNG térhódításával válhat csak reális gyakorlati opcióvá.

A kőolaj területén még ennél is kiszolgáltatottabb az EU–25, hisz a tartalékoknak csak 0,8 százalékkal rendelkezik, miközben a világ fogyasztásából 18,5 százalékkal részesedik. A beszerzési lehetőségek és csatornák azonban a kőolaj esetében sokkal diverzifikáltabbak, vagyis a helyzet kevesebb gondot okoz.

Oroszország tehát rendelkezik energia-, de leginkább földgázfegyverrel, azonban azt magának sem feltétlenül lenne érdeke használni. (Ezt saját tapasztalataink meggyőzően tanúsítják. Az orosz gázimportnak leginkább kitett Magyarországon a szállítások közel négy évtizeddel ezelőtt történt beindítása óta – miközben függőségünk mértéke egyre nőtt – sosem volt még említésre érdemes gázszállítási fennakadás.)

Van azonban egy dolog, ami tényleges fegyverhasználat nélkül is megkönnyíti az orosz akarat érvényesülését – ez pedig a fegyverhasználatból való összeurópai félelem.

Miközben a szolidaritás az európai identitás vezérgondolata, az energetikai gyakorlat területén pont ez az, ami tökéletesen hiányzik. Újabb és újabb különmegállapodások köttetnek különböző EU-tagországok és az oroszok között. Az

egyéni biztonság mindenütt elsőbbséget élvez a közösséggel szemben, s nemegyszer ellene is hat. Ezen a téren különösen nagy „eredményeket” mutathat fel Ausztria, Olaszország, Németország, Franciaország stb. (Örök vesztesként mégis mi húzzuk a rövidebbet emiatt is, lásd magányos pellengérré állítatásunk egy évvel ezelőtt Nabucco-ügyben. Azóta nem győzünk kompenzálni, bizonyítandó európai megbízhatóságunkat.) Nem véletlen, hogy nincs, s vélelmezhetően nem is lesz közös európai energiapolitika.

Így aztán Oroszország, ha energiafegyverét nem használja is, meglévő piaci erőfölényét könnyen tudja érvényesíteni megosztott fogyasztóival szemben. Él, s néha visszaél vele. Néha szégyenpadra is ültetik ezért a világ nyugati felén. Óvatosan és visszafogottan (érthető okokból) az európaiak, (némi amnéziával pedig) keményebben az amerikaiak. S mindez persze mit sem változtat a helyzeten.

S ha van energiafegyver, kívül szemben és milyen hatékonysággal használta, illetve használhatja Oroszország? Elvileg minél kisebb és az egykor volt közös karámból minél inkább eltávolodott országról van szó, annál inkább lehet megfontolás tárgya, hogy bevessék rendkívüli helyzetben ellene az oroszok. Leginkább veszélyeztettek a kicsik, mert ők nem tudnak hatásos

retorziót alkalmazni, valamint az egykori tagköztársaságok, mert elvesztésük nyilván nehezen emészthető „trianoni” trauma az oroszok számára. Ráadásul utóbbiak közül páran nemcsak elhagyták az orosz befolyási övezetet, hanem csatlakoztak az ellenoldalhoz. Így – bár ezt inkább teljesen ki nem zárható elvi lehetőségnek, mintsem reális, gyakorlati kockázatnak tartom – elsősorban a balti és a kaukázusi egykori kis tagköztársaságokkal szemben lehet tartani a fegyver beélesítésének veszélyétől. Grúzia ezt már megtapasztalta. A „fegyverhasználat” hatékonysága azonban még ebben az esetben is kétséges, hiszen az egybenyitott, globalizált világban számos áttét létezik, minden ország valamely regionális vagy éppen globális szövetség, érdekközösség, gazdasági–katonai hálózat tagjaként létezik. Nem áll egyedül. A reakció tehát ilyen esetben az akció célpontjától eltérő irányból és ugyancsak érzékeny területeket érintően érkezhet. És ezt tudják az oroszok is.

S ha nincs energiafegyver, miért kezelhetik többen mégis létezőként? Mert itt nem a fegyver maga, hanem a fegyvertől való félelem az, ami a fenyegetettség nehezen elviselhető, rossz érzését kelti. Pedig ez a fegyver a bumeráng olyan mutációja, amit inkább csak mutogatni, mintsem használni érdemes. ■